

ANALECTA LATINA

ΑΝΤΩΝΙΟΣ Η. ΣΑΚΕΛΛΑΡΙΟΥ

Πανεπιστήμιο Πατρών

Α'

Στὸ τμήμα ποὺ ἀκολουθεῖ ἀσχολοῦμαι μὲ κάποια φιλολογικὰ προβλήματα ποὺ ἔχω συζητήσει μὲ συναδέλφους κλασικοὺς φιλόλογους καὶ προσπαθῶ νὰ ἐπιχειρηματολογήσω ὑπὲρ τῆς λύσεως τὴν ὁποία προκρίνω.

* * *

Ἔνα ἀπὸ τὰ «προτατικά» πρόσωπα τῆς κωμωδίας τοῦ Τερεντίου *Hecyra* (= ἐκνρά, πεθερά) εἶναι καὶ ἡ *Philotis*. Στὴν μετάφρασή μου¹ ἀπέδωσα τὸ ὄνομα ὡς ὀξύτονο, Φιλωτίς, -ίδος/-ίδας, ἀλλ' ἡ ἄποψη ἄλλων φιλόλογων καὶ τῆς κ. Μ. Παπαδημητρίου² εἶναι ὅτι τὸ ὄνομα τονίζεται ὡς προπερισπώμενο: Φιλῶτις, -ώτιδος/-ώτιδας. Ἐν συνεχείᾳ ἐρευνῶ τὸ ζήτημα μὲ ἀφετηρία τὰ ἀρχαῖα κείμενα.

Τὸ ὄνομα ΦΙΛΩΤΙΣ, ΦΙΛΩΤΙΔΟΣ πρωτοπαρουσιάζεται (4ος αἰ. π.Χ.) στὸν κωμωδιογράφο τῆς Μέσης Κωμωδίας Ἀντιφάνη, ποὺ γράφει ἔργο μὲ τίτλο ΦΙΛΩΤΙΣ (κατὰ τὴν μαρτυρία τοῦ Ἀθηναίου τῶν *Δειπνοσοφιστῶν*). Στὰ χῆφ. τοῦ Ἀθηναίου τὸ ὄνομα παρουσιάζεται προπερισπώμενο στὴν ὀνομαστικὴ καὶ προπαροξύτονο στὶς πλάγιες πτώσεις³.

Ἡ ἐπόμενη μαρτυρία προέρχεται ἀπὸ φθαρμένο ἀπόσπασμα τῆς Νέας Κωμωδίας⁴, ὅπου πάλι ἡ ἄτονη γραφὴ δὲν μᾶς βοηθεῖ. Ἴσως πρόκειται γιὰ τὴν κλητικὴ τοῦ ὀνόματος: ΦΙΛΩΤΙ.

1. *Τερεντίου Hecyra*. Θεσσαλονίκη, University Studio Press, 1999.

2. Μ. Παπαδημητρίου, *Στοιχεῖα τῆς ὁμιλουμένης λατινικῆς στὸν Τερέντιο...* Ἰωάννινα, 1998, 204. Στὰ λατινικὰ βέβαια τὸ ὄνομα εἶναι παροξύτονο.

3. *Δειπν.* 7.45, 15 καὶ 14.81, 32: ἐν Φιλώτιδι. Βλ. ὁμως λ. *Ἀντιφάνης* στὴν Πάπυρος – Λαρούς – Britannica (στὸ ἐξῆς *PPB*).

4. *Com. Gr. Fr. Pap. Rep., Adespota novae comoediae* 284.3.

Με τὸ ὄνομα προπερισπώμενο φέρεται στὸν Πολύβιο ἱστορικὸ πρόσωπο, ἡ μητέρα τοῦ Ἑπειρώτη Χάροπα, ἡ ὁποία κατὰ τὸν Διόδωρο τὸν Σικελιώτη ὀνομαζόταν Φιλώτα⁵. Ὁ Dindorf ὁμῶς (*TLG* Ἐρρίκου Στεφάνου, λ. Φιλωτίς) διορθώνει τὸ Φιλότηδος τῶν χφφ. (κατὰ τὸν Bekker) σὲ Φιλωτίδος.

Τὸ ὄνομα συναντᾶται ἀργότερα στὸ χαμένο μυθιστόρημα τοῦ Ἀντωνίου Διογένους *Τὰ ὑπὲρ Θούλην ἄπιστα* (κατὰ τὸν Φώτιον⁶) προπερισπώμενο.

Φιλωτίδα τονίζει καὶ ὀνομάζει ὁ Πλούταρχος τὴν «θεράπεινα» Τουτόλα/Τουτούλα, ἡ ὁποία – κατὰ τὴν παράδοση – βοήθησε τοὺς Ρωμαίους ἀποτελεσματικῶς στὸν ἀγῶνα τοὺς κατὰ τῶν Λατίνων⁷.

Τὸ ἴδιο ἐπεισόδιο μνημονεύει ὁ Πολύαινος⁸ στὰ *Στρατηγήματα*, ἀλλ' ἐδῶ τὸ ὄνομα εἶναι προπερισπώμενο. Ὁ Dindorf τὸ διορθώνει σὲ ὀξύτονο.

Τελευταῖος ὁ «παραδοξογράφος» Φλέγων (2ος αἰ. π.Χ) τὸ τονίζει ὡς ὀξύτονο, ἀναφερόμενος σὲ κόρη Συμυρναία, ἡ ὁποία ἐμφάνισε λίγο πρὶν ἀπὸ τὸν γάμο της «ἀνδρικὰ μόρια» καὶ μετεβλήθη σὲ ἄνδρα⁹.

Σὲ μαγικὸ κατὰδεσμο (Ἡλεκτρ. Θησαυρὸς *PHI* 6/7 γιὰ ἐπιγραφές καὶ παπύρους) συναντᾶμε τὸν τύπο Φιλώτις¹⁰, ἀλλ' ἐδῶ πρόκειται προφανῶς γιὰ ἀνδρικὸ ὄνομα. Σὲ ἄλλα 16 χωρία τοῦ ἴδιου Θησαυροῦ τὸ ὄνομα Φιλωτὶς παρουσιάζεται ὀξύτονο.

Δὲν γίνεται λόγος ἐπίσης γιὰ τὸ χωρίο τοῦ σοφιστοῦ καὶ ρήτορος Ἀλκίφρονος, I.36: (μακαρία) *Φιλῶτις*, τὸ ὁποῖο ὁ Seiler διόρθωσε σὲ *φιλότης*¹¹.

Τὸ ὄνομα τῆς Φιλώτιδος εἶναι ἀρκετὰ συχνὸ σὲ ἐπιγραφές: Βλ. *A Lexicon of Greek Personal Names*, τῆς Βρεταννικῆς Ἀκαδημίας. Οἱ ἐκδότες τῶν κυκλοφορησάντων τόμων I, II, IIIa (D. Frazer, E. Matthews, M. Osborne, S. Byrne) τονίζουν στὴν λήγουσα τὸ ὄνομα αὐτό, ποὺ

5. Πολύβ. 32.5, 14: μητρὸς Φιλώτιδος. Διόδ. Σικ. 31.31, 1.

6. Βιβλ. 166.109b.15.

7. Ρομ. 29.7-8, *Κάμ.* 33.4-5: Φιλωτίς θεράπεινα. Βλ. J. Gardner, *Μῦθοι τῶν Ρωμαίων*, μτφρ. Ἀ. Ἡ. Σακελλαρίου. Ἀθήνα, Παπαδήμας, 1996, 89 (σύντομη παρουσίαση τοῦ σχετικοῦ μύθου).

8. *Στρατ.* 8.30, 1.

9. *FGrH*, 2b, 257, F. 36, 356.

10. *IG* III App. (Curse Tablets) doc. 107a6.

11. H. Stephanus, *TLG* λ. ΦΙΛΩΤΙΣ (Dindorf).

συναντάται συχνά σὲ κυρίως Ἑλλάδα, νησιὰ καὶ ἀποικίες: Κύπρος, Δῆλος, Κῶς, Ἀττική, Ἡπειρος, Ἰλλυρία, Κέρκυρα κ.τ.λ.

Σὲ ἐπιγραφή τῆς Ἰθάκης συναντάται ἡ γενική Φιλώτιος (κατὰ τὸν Boeckh 1925b, vol. 2, p. 40) τὴν ὁποία (καὶ αὐτήν) διορθώνει ὁ Dindorf σὲ Φιλωτίδος.

Ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὶς περισσότερες μαρτυρίες, τὸ ὄνομα εἶναι ὀδοντικὸληκτο (ΦΙΛΩΤΙΣ, ΦΙΛΩΤΙΔΟΣ) καὶ ὄχι φωνηεντόληκτο (ΦΙΛΩΤΙΣ, ΦΙΛΩΤΙΟΣ / ΦΙΛΩΤΕΩΣ).

Ἄς στραφοῦμε ὅμως στὸν Bechtel¹² ποὺ ἀσχολήθηκε μὲ τὴν ὀνοματολογία (τῶν γυναικῶν ἰδιαίτερος) στὴν ἀρχαιότητα καὶ παρουσίασε τὰ ὀνόματά τους τὰ πρὸ τοῦ Αὐγούστου. Καταγράφει ὑπὲρ τὰ 110 ὀνόματα μὲ τὴν κατάληξη -ις, -ίδος. Τὰ πλεῖστα εἶναι ὀξύτονα, πλὴν τῶν μυθολογικῶν Ἄρεμις, Χρυσόθεμις, καὶ τοῦ (ἐξ ἐπιθέτου) Ροδώπις. Ἀμφισβήτηση ὑπάρχει γιὰ τὰ διττογραφούμενα Εὐχαρίς (ἐξ ἐπιθέτου) καὶ Φιλωτίς, παρουσιάζονται δηλ. καὶ οἱ γραφὲς Εὐχαρίς καὶ Φιλῶτις. Ἐλάχιστα ὀνόματα διττογραφοῦνται ἀσχετῶς τοῦ τόνου: Λεοντίς/Λεωντίς, Ἀθηναίς/Ἀθηναίς. Χαρακτηριστικά ἀπὸ τὸ γράμμα Φ ὡς ἀρχικὸ συναντᾶμε καὶ τὰ Φιλαινίς, Φιλιστίς, Φιλοθηρίς, Φιλωνίς, Φιλωτερίς, Φοιβίς, Φυλλίς.

(Παροξύτονα ἢ προπαροξύτονα εἶναι κατὰ τὴν παράδοση τὰ ἀνδρικὰ ὀνόματα σὲ -ις, -ίδος: Ἄκισ, Ἄγισ, Ἀλεξίς, Λύσις, Θάμυρις, Θέσπις, Πάρις, Δοῦρις, Πάρις, Δάφνις, Ὀλπις κ.ἄ.).

Εἶναι σαφὲς ὅτι τὸ ὄνομα Φιλωτίς ἔχει πλασθῇ ἀπὸ τὸ ἀνδρικὸ Φιλώτας κατ' ἀναλογία, ὅπως π.χ. ἀπὸ τὸ Βάκχος πλάστηκε τὸ Βακχίς. Καὶ γνωρίζουμε ὅτι ὁ γλωσσικὸς νόμος τῆς ἀναλογίας εἶναι ἰσχυρότατος καὶ συγχρονικὰ καὶ διαχρονικὰ.

Πῶς ὅμως ἐρμηνεύεται ἡ διττογραφία Φιλώτιδος – Φιλωτίδος κ.τ.δ.; Προφανῶς κάποιοι ἀντιγραφεῖς χειρογράφων, σὲ ἐποχὴ ποὺ τὸ ὄνομα ἔπαψε νὰ χρησιμοποιῆται (ἰδιαίτερα μάλιστα μετὰ τὴν ἐπικράτηση τοῦ Χριστιανισμοῦ – τὸ ὄνομα αὐτὸ δὲν σήμαινε τίποτε στοὺς Χριστιανούς), ἀπὸ ἄγνοια τὸ παρατόνισαν. Στὴν μεγαλογράμματη γραφὴ δὲν σημειώνονταν συνήθως οἱ τόνοι, καὶ οἱ ἀντιγραφεῖς τῆς μικρογράμματος ἦταν εὐκόλο νὰ σφάλλουν πότε-πότε σὲ θέματα τονισμοῦ.

* * *

Petr. Sat. 35.2: Rotundum enim *repositorium*...

12. F. Bechtel, *Die historischen Personennamen der Griechischen bis zur Kaiserzeit*. Hildesheim etc. 1982 (1917), passim.

Κατὰ τὸν Forcellini , *repositorium est instrumentum, puta orbis, aut discus maior, in quo vasa escaria in mensa imponuntur*. Συναντᾶται μάλιστα καὶ ὁ τύπος *repostorium*. Στὸν Πετρώνιο ἐναλλάσσεται ἡ λέξις αὕτη μὲ τὴν *fer(i)culum*, ποὺ ἐρμηνεύεται στὸν Th.l.L , λ. *fer(i)culum*, = *repositorium, quo cibi portantur, apponuntur*. Κατὰ τὴν μαρτυρία μάλιστα τοῦ Πλινίου τοῦ Πρεσβύτερου τὸ ὑλικὸ κατασκευῆς τῶν ἀντικειμένων αὐτῶν θὰ μπορούσε νὰ εἶναι ἀσήμι (ὅπως ἐδῶ), ξύλο, καύκαλο χελώνας¹³ κ.ἄ. Στὸν κωμωδιογράφο τῆς Μέσης κωμωδίας Ἀλεξί (Κ.-Α. Kaibel, 261) γίνεται λόγος γιὰ τραπέζι ποὺ ἀναπαριστᾷ «τὸ τοῦ πόλου τοῦ παντὸς ἡμισφαίριον» καὶ ἐπάνω στὸ ὁποῖο ἔχουν τοποθετηθῇ τροφὲς ἀντίστοιχες πρὸς τὰ εἰκονιζόμενα ζῶδια. Ἀλλὰ καὶ ἡ E. Salza Prina Ricotti¹⁴ ἐδημοσίευσε ἄρθρο σχετικὸ μὲ τὸ μαρμάρινο τραπέζι ποὺ ἀνασκάφηκε ἀπὸ τὴν ἑπαυλὴ τῆς Ὀπλοντίδας, στὶς πλαγιὲς τοῦ Βεζουβίου καὶ ἀπεικονίζει τὸν ζωδιακὸ κύκλο¹⁵. Τὸ θέμα τῆς ἀπεικόνισης τοῦ ζωδιακοῦ κύκλου ἄλλωστε δὲν εἶναι ἄγνωστο στὴν Ἀρχαιολογία καὶ στὴν Ἱστορία τῆς Τέχνης.

Ἡ ὀρθὴ ἐπομένως μετάφραση τῆς λέξεως αὐτῆς εἶναι «δίσκος», καὶ αὕτη τὴν μετάφραση προτιμοῦν οἱ μεταφραστὲς τοῦ Πετρωνίου, Ἑλληνες¹⁶ καὶ ξένοι. Ὁ Μ. Μερακλῆς¹⁷ ὅμως προτίμησε τὴν ἀπόδοση τῆς λέξεως αὐτῆς μὲ τὴ λέξις «τραπέζι», προφανῶς γιατί ἡ λατινικὴ λέξις δὲν ἀνταποκρίνεται σὲ ὅ,τι ἐμεῖς σήμερα ἀποκαλοῦμε «δίσκον», μὲ τὸν ὁποῖο προσφέρεται τὸ ὅποιο φαγητὸ ἢ γλυκὸ στὸν ἐπισκέπτη ἢ στὸν πελάτη. (Τὸ ἀναφερόμενο μάλιστα *repositorium* στὸ Σατιρικὸν εἶναι διώροφο). Τὴν ἀπόδοση τοῦ Μ. Μερακλῆ ἀκολούθησε καὶ ὁ ὑπογράφων σὲ δύο σχετικὲς ἐργασίες του¹⁸. Ἄλλωστε τὰ τραπέζια τῶν ἀρχαίων ἦταν συνήθως φορητά.

* * *

13. Βλ. ἀντίστοιχα στὸν Πλίνιο τὰ χωρία: XI.140, 146, IX.39.

14. *"Il fer(i)culum dello zodiaco"*, RPA 55-6 (1982-4), 245-64.

15. Ὁ συνάδελφος Ἀδ. Ἀνεσιδῆς ἔχει ἀγοράσει ἀπὸ παλαιοπωλεῖο παρόμοιο στρογγυλὸ ξύλινο τραπέζι, διαμέτρου περίπου 1,50 μ., μὲ τὸν ἥλιο στὴν μέση.

16. Αχ. Βαγενᾶς, *Πετρωνίου Σατιρικόν*, Ἀθήνα 1970, 36. Καί: Ἀ. Ἀλεξάνδρου, *Πετρωνίου Σατιρικόν*, Ἀθήνα, 1985, 59.

17. *Πετρωνίου Σατιρικόν*. Μετάφραση Μ. Μερακλή. Ἀθήνα, Πατάκης 1997, 59-60.

18. Ἀ. Ἡ. Σακελλαρίου, «Τὸ ζωδιακὸ τραπέζι τοῦ Τριμαλχίωνα στὸ Σατιρικόν τοῦ Πετρωνίου». Τόμος *Θητεία*, τιμητικὸς στὸν Μ. Μερακλή, Ἀθήνα 2002, 673-80. Καί: Ἀ. Ἡ. Σακελλαρίου, «Ὁ ζωδιακὸς κύκλος καὶ οἱ ἀστρολογικὲς παρατηρήσεις τοῦ Τριμαλχίωνα». *Πλάτων* 52 (2001-2), 152-62.

Τριμαλχίων(ας) ἢ *Τριμαλχίονας*. Τὰ λατινικὰ ὀνόματα σὲ -io, -ionis, ὅσα ἀποδόθηκαν στὰ ἑλληνικὰ κατὰ τὴν ἀρχαιότητα, γράφθηκαν καὶ γράφονται μὲ -ω- (π.χ. Κάτων, Κάτωνος), ἀντίστοιχο τοῦ λατινικοῦ (μακροῦ) ὁ. Θὰ μποροῦσε λοιπόν, κατ' ἀναλογίαν, καὶ τὸ λατινικόκλιτο Trimalchio, -ionis νὰ γραφῇ στὰ ἑλληνικὰ Τριμαλχίονας, καὶ τὴν λύση αὐτὴ ἀκολούθησαν οἱ Ἕλληνες μεταφραστές.

Θὰ ἤμασταν ὅμως ἀπολύτως δικαιολογημένοι, ἀκολουθώντας τὴν ἐπικρατήσασα ἁποψη τοῦ Μ. Τριανταφυλλίδη¹⁹ ὅτι τὰ ξένα ὀνόματα ὀρθογραφοῦνται σήμερα ὅσο γίνεται ἀπλούστερα, νὰ ἀποδώσωμε καὶ τὸ ὄνομα αὐτό, χωρὶς νὰ ἐνδιαφεροῦμε γιὰ τὴν προσωδία (ἀφ' οὗ ἡ γλῶσσα μας δὲν διακρίνει πιὰ στὴν προφορὰ μακρὰ καὶ βραχέα) ὡς Τριμαλχίων / Τριμαλχίονας. Τὴν λύση αὐτὴ προέκρινε καὶ στὰ ἄρθρα μου τὰ σχετικὰ μὲ τὸ *Σατιρικόν*.

* * *

Verg. *Aen.* I.142: *aequora placat* = ἡρεμίζει τὰ πέλαγα. Ἡ ἀπόδοση αὐτὴ τοῦ *placat*²⁰ εἶχε ξενίσει κάποιους συναδέλφους. Ἀλλὰ τὸ ρῆμα ἡρεμίζω δὲν ἀποτελεῖ νεολογισμόν. Συναντᾶται σὲ ἀρχαῖα καὶ μεσαιωνικὰ λόγια κείμενα ἐπάνω ἀπὸ 90 φορές²¹. Τὸ ἐνεργητικὸ ἡρεμίζω εἶναι μεταβατικὸ (ἡρεμίζω τινά/τι), ἐνῶ τὸ ἡρεμῶ χρησιμοποιεῖται στὴν ἐνεργητικὴ φωνὴ ὡς ἀμετάβατο²². Στὴν παθητικὴ φωνὴ ὑπάρχει μόνον τὸ ἡρεμίζομαι, συνήθως συνοδευόμενο ἀπὸ ποιητικὸ αἶτιο.

Παραλλήλως συναντῶνται παράγωγα τοῦ ρήματος ἡρεμίζω: ἡρέμισμα²³, ἡρεμιστικός (στὰ ν.έ.). Τὸ ρ. ἡρεμίζω ἀναφέρεται καὶ στὰ λεξικὰ

19. Βλ. Ἀ. Ἡ. Σακελλαρίου, «*Η ὀρθογραφία τῶν ξένων λέξεων καὶ ὁ Μ. Τριανταφυλλίδης*», *Γλῶσσα* 15 (1987), 74-7.

20. Βλ. Μ. Φάβιος Κοϊντιλιανός, Μτφρ. Ἀ. Ἡ. Σακελλαρίου. Θεσσαλονίκη, 2005 (2000), 183, σημ. 25.

21. Βλ. τὸν ἠλεκτρονικὸ *TLG* καὶ *LSJ* λλ. ἡρεμῶ, ἡρεμίζω. Τὸ δεῦτερο πρωτοσυναντᾶται τὸν 4^{ον} αἰ. π.Χ. στὸν Ξενοφῶντα (π. *Ππ.* 7.18: ἡρεμίζειν, ἐνν. τοὺς ἵππους). Τὸ ρῆμα συναντᾶται σὲ ἄλλους 12 τουλάχιστον ἀρχαίους συγγραφεῖς, μέχρι τὸν Ἡσύχιον, ἐνῶ στὸν Ἀριστοτέλη σαφῶς διακρίνεται τὸ ἡρεμῶ τοῦ ἡρεμίζω: π.χ. *Φυσ.* 238b 23: εἰ γὰρ μὴ κινεῖται, ἡρεμήσει.

22. Σὲ ἓνα μόνον χωρίο τὸ ἡρεμίζω εἶναι ἀμετάβατο: Ξεν. *Λακ. Πολ.* 1.3: ἡρεμιζούσας ἐριουργεῖν ἄξιον.

23. Στὸν Σιμπλίκιον, *Σχ. Φυσ.* 10.1311.32.

τῆς νεοελληνικῆς: τὸ πολύτομο τοῦ Δημητράκου, τὸ τοῦ Α. Γεωργοπαπαδάκου²⁴ καὶ τὸ ὀρθογραφικὸ τοῦ Γ. Σακελλαριάδη.

Πιστεύω ὅτι στὸν Μέλλωνα, τὸν Ἀόριστο καὶ τὴν Ὑποτακτικὴ θὰ πρέπει νὰ χρησιμοποιοῦνται καὶ τὰ δύο ῥήματα: τὸ ἡρεμῶ ὡς ἀμετάβατο καὶ τὸ ἡρεμίζω ὡς μεταβατικό, π.χ. θὰ προσπαθῆσω νὰ τὸν ἡρεμίσω... ἡρέμησα, ὅταν ἔμαθα...

* * *

Sen. *Apoc.* VI.1: ubi Licinus multis annis regnavit.

Γνωρίζομε καλὰ ποιὸς ἦταν ὁ περὶ οὗ ὁ λόγος Λίκινος (Licinus, ὃχι Licinius) ἀπὸ τὸν Δίωνα Κάσσιον²⁵ καὶ τοὺς σχολιαστὲς²⁶. Τὸν ἀναφέρουν μεταξὺ ἄλλων οἱ Σενέκας, Σουητώνιος²⁷ καὶ οἱ ποιητὲς Μαρτιάλης, Πέρσιος καὶ Γιουβενάλης. Ἦταν ὁ ἀπελευθέρως Γαλάτης στὴν ὑπηρεσία τοῦ Καίσαρα ποὺ τὸν ἀπελευθέρωσε ὁ Αὐγουστος καὶ ἐγίνε πλούσιος ἐκμεταλλευόμενος τοὺς συμπατριῶτες του. Τὸ ὄνομά του κατέστη παροιμιῶδες²⁸ καὶ συνώνυμο τοῦ ἀπατεώνα νεόπλουτου. Εἶναι χαρακτηριστικὴ ἡ λέξι regnavit ποὺ χρησιμοποιεῖ ὁ Σενέκας, καὶ γνωρίζομε πόσο μισητὴ ἦταν ἡ λέξι rex στοὺς Ρωμαίους.

Ἀπὸ τὰ ποιητικὰ χωρία ὅπου ἀναφέρεται τὸ ὄνομά του συμπεραίνομε ὅτι ἡ παραλήγουσα εἶναι βραχεῖα: Licīnus:

24. Α. Γεωργοπαπαδάκου, *Τὸ μεγάλο Λεξικό*. Ἀθήνα/Θεσσαλονίκη, Μαλλιάρης-Παυδεία, 1988 (1984). Καί: Γ. Σακελλαριάδη, *Ὁρθογραφικὸ Λεξικὸ τῆς Δημοτικῆς*. Ἀθήνα, Πατάκης, 1985 (1981).

25. *Ρωμ. Ἱστ.* 54.21, 3-8.

26. Βλ. Α. Persius Flaccus, *Saturae*. Σχόλ. H. Nikitinski. Muenchen – Leipzig, 2002, 115: Schol. Vallae in Juv. I.109: Licinius... ex Germania puer captus tantae industriae fuit, ut reliquias cibarium inter conservos feneret et cui quid credidisset, quali poterat chirographo, pugillaribus subnotaret. Quos cum expeditione quadam transiturus flumen in vestimentis recondidisset, C. Julio Caesari quodam denegante et pugillaribus quicquam annotatum barbarus legendos obtulit. Statim ad dispensationem est admissus, non multo post manumissus et deinde curationi Galliarum ab Augusto praepositus eas spoliavit et, cum flagraret invidia, basilicam sub nomine Gaii Julii aedificavit. Decessit sub Tiberio. Proinde dives fuit, quasi Crassi opes etiam exhausisset, et dictus habuisse fundos quantum milvi volant unde Persius: "nunc Licini in..." etc.

Ἐκτενὴ σχόλια γιὰ τὸν Λίκινο βλ. στὴν ἐκδόση τοῦ Περούου ἀπὸ τὸν O. Jahn, Hildesheim 1967 (1843), ὅπου καὶ τὰ ἀρχαῖα σχόλια, καὶ στὸ *Thirteen Satires of Juvenal*, Comm. by J. Mayor, 2 τόμ., London 1872-8, I.140.

27. Sen. *Epp.* 119.9: cum Crasso Licinoque numerantur, καὶ 120.19: Licinum divitiis, Suet. *Aug.* 67.1: multos libertos... habuit, ut Licinum...

28. Βλ. Α. Otto, *Die Sprichtwoerter... der Roemer*, Hildesheim 1962 (1890), λ. 950 (Licinus).

Mart. 8.3,6: *altaque cum Licini marmora pulvis erunt*²⁹.

Pers. 2,36: *nunc Licini in campos, nunc Crassi mittit in aedis*³⁰.

Juv. I, 108-9: *ego possideo plus / Pallante et Licinis*.

Juv. XIV, 306: *servorum noctu Licinus jubet, attonitus pro*³¹/...

Τὰ λατινικά κύρια ὀνόματα, μεταγραφόμενα στὰ ἑλληνικά, ἀκολουθοῦν τοὺς κανόνες τῆς ἑλληνικῆς, ἅρα τονίζονται στὴν παραλήγουσα τὰ δευτερόκλιτα σὲ -ος ποὺ προέρχονται ἀπὸ λατινικά σὲ -us, ἀκόμα καὶ ὅταν στὴν λατινικὴ αὐτὰ εἶναι παροξύτονα. *Εἶσι ἔχουμε Tibullus ἀλλὰ Τίβουλ(λ)ος. *Επομένως ὁρθῶς ὁ Δίων Κάσσιος τονίζει Λίκινος³² καὶ ὄχι Λικίνος ἢ Λικίνος³³.

* * *

Ὡς γνωστόν, ἐναντιωματικὲς ἢ παραχωρητικὲς προτάσεις εἶναι ὅσες δηλώνουν ἀντίθεση πρὸς τὴν κύρια (ἐξαρκῶσα) πρόταση. Ἡ ἐναντιωματικὴ πρόταση δηλώνει τὸ πραγματικὸ, ἐνῶ ἡ παραχωρητικὴ τὸ ὑποθετικόν. Ἡ διάκρισή τους (ὄχι πάντοτε εὐκόλη) ἐξαρτᾶται καὶ ἀπὸ τὸν εἰσαγωγικὸ σύνδεσμο, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὸ ὅλο νόημα τοῦ κεμένου.

*Εἶνα ἀπὸ τὰ χωρία ποὺ ἔχουν προκαλέσει συζητήσεις εἶναι καὶ τὸ ἀκόλουθο τοῦ Βαλερίου Μαξιμου (III.8,5):

*dispulsis prostratisque inimicorum partibus Sulla occupata
urbe senatum armatus coegerat ac summa cupiditate
ferebatur ut C. Marius quam celerrime hostis iudicaretur. cuius uoluntati nullo obuiam ire audente
solus Scaeuola de hac re interrogatus sententiam dicere noluit. quin etiam truculentius sibi instanti*

29. *M. Valeri Martialis Epigrammaton Libri*, von L. Friedlaender, II,3: Τὸ μῆμα τοῦ Λικίνου βρισκόταν στὴν Via Salaria, SG I 76f. Ἦταν μεγαλοπρεπές (W. Ker, ἐκδ. Loeb, II, 5).

30. *Bλ. Persius* (Nikitinski), ad loc., σημ. 27.

31. *Juvenal Satires*, bk I, ed. By S. Morton Braund, Cambridge 1996, 100-1. E. Courtney, *A Commentary on the Satires of Juvenal*, London, 1980, 107, 587: ὁ Λίκινος εἶχε δική του πυροσβεστικὴ ομάδα. Εἶναι χαρακτηριστικὸ τὸ ἀρχαῖο σχόλιο γιὰ τὸν Λίκينو: *dictus est habuisse nummos, quantum milvi volant*. Πρβλ. Petr. *Sat.* 37,8: *fundos habet, quia milvi volant, nummorum nummos*. Προφανῶς ὁ Σχολιαστὴς εἶχε ὑπ' ὄψιν του τὸ χωρίο τοῦ Πετρωνίου, ἀλλὰ τὸ παραλλάσσει, διότι εἶναι φνισικώτερο ἢ ἀναφορικὴ λέξη (*qua / quantum*) νὰ ἀναφέρεται σὲ κτήματα καὶ ὄχι σὲ νομίσματα. *Ἴσως ἡ ἀναφορὰ τῶν *nummos* στὸν Σχολιαστὴ νὰ προέρχεται ἀπὸ τὸ χωρίο τοῦ *Σατιρικοῦ*.

32. Βλ. *Σενέκα Ἀποκολοκύνθωσις*, μτφρ. Α. Ἡ. Σακελλαρίου, Ἀθήνα, Γρηγόρης, 2000, 30.

33. *Ιουβενάλης, Σάτιρες*, μτφρ. Ν. Γκούμας, Ἀθήνα, 1987, 204.

Sullae 'licet' inquit 'mihi agmina militum, quibus curiam circumsedisti, ostentes, licet mortem identidem miniteris, numquam tamen efficies ut propter exiguum senilemque sanguinem meum Marium, a quo urbs et Italia conseruata est, hostem iudicem'.

Ἐδῶ ὁ σύνδεσμος licet+ Ὑποτακτικὴ (ποῦ συνήθως δηλώνει παραχώρηση) ἐκφράζει κατὰ τὴν γνώμη μου τὴν ἐναντίωση³⁴. Ὁ Σύλλας κυριαρχεῖ (dispulsis...partibus), ἔχει πράγματι καταλάβει τὴν Ρώμη (occupata urbe) καὶ πολιορκεῖ μὲ στρατὸ τὸ Βουλευτήριον (Curiam). Οὐδεὶς δὲν τοῦ ἀντιστέκεται (nullo audente). Ὁ Σύλλας πιέζει καὶ ἀπειλεῖ τὸν Σκαϊόλα (truculentius / identidem), ἀλλ' αὐτὸς ἀρνείται νὰ συμμορφωθῇ (noluit), γιατί θυμᾶται τὴν προσφορά τοῦ Μαρτίου στὴν Ρώμη καὶ στὴν Ἱταλία (a quo...conservata est).

Οἱ προτάσεις οἱ εἰσαγόμενες ἐδῶ μὲ τὸν licet εἶναι ἐναντιωματικές, γιατί ὁ Σύλλας ἔχει πράγματι κυκλώσει τὴν Curia καὶ ἀπειλεῖ μὲ θάνατο τὸν Σκαϊόλα. Διαφορετικὰ ἡ ἀντίσταση μόνου τοῦ Σκαϊόλα δὲν θὰ δικαιολογοῦσε τὸν θανασμὸ τοῦ Βαλερίου Μαξιμίου γιὰ τὸ θάρρος του ἕνα αἰῶνα ἀργότερα³⁵. Ἡ ἐναντιωματικὴ ἐρμηνεία τονίζει μὲ ἐμφαση τὸ θάρρος τοῦ οἰωνοσκόπου.

Διαφορετικὴ εἶναι ἡ περίπτωση τοῦ χωρίου στὸν Λίβιο, ὅπου παρουσιάζεται ἡ μητέρα τοῦ Κοριολανοῦ νὰ τὸν ἐπιπλήττει γιὰ τὴν ἀπόφασή του νὰ ἐκδικηθῇ τὴν πατρίδα του Ρώμη (II. 40, 7). Τοῦ λέει μεταξὺ ἄλλων ἡ Βετονρία:

non tibi, quamuis infesto animo et minaci perueneras, ingredientī fines ira cecidit? non, cum in conspectu Roma fuit, succurrit: intra illa moenia domus ac penates mei sunt, mater coniunx liberique?

Ὁ Κοριολανὸς ἦλθε (perveneras) πράγματι μὲ διάθεση ἐχθρική καὶ ἀπειλητική (infesto et minaci animo) κατὰ τῆς Ρώμης. Ἀλλ' ὅσο καὶ ἂν

34. Βλ. πρόχειρα H. Menge, *Lehrbuch der lateinischen Syntax und Semantic*, νέα ἐκδ. Th. Burkhard – M. Schauer, Darmstadt, 2000, 961, F. Kirchin Smith, (*Teach Yourself*) *Latin*, London ³1967, 185, A. Ernout – F. Thomas, *Syntaxe Latine*, Paris ²1964, 353. P. Grimal, *Grammaire Latine*, Paris (1965), 144.

35. O. W. Martin Bloomer, *Valerius Maximus and the Rhetoric of the New Nobility*, Chapel Hill and London, 1992, 164, μεταφράζει διστακτικά: You may show me the columns of soldiers by which you have encircled the Senate house, time and again you may threaten me with death. Ἀλλὰ στὴν ἐπόμενη σελίδα σχολιάζει: Sulla is the insistent, threatening bully (*truculentius sibi instanti Sullae*) to whom Scaevola can utter his grand and memorable reply.

δικαιολογήσωμε τὴν διάθεσὴ τοῦ αὐτῆ (ἃς ὑποθέσουμε ὅτι ἐξικνεῖται στὸν ὑψιστο βαθμό, *quamvis infesto et minaci animo*), ἔπρεπε, ὅπως λέει ἡ Βετουρία, ὁ Κοριολανὸς ἐνώπιον τῆς Ρώμης νὰ σκεφθῇ ὅπως ἀκριβῶς ἡ Ἱδία (*non succurrit...liberique...*) – καὶ αὐτὸ ἀποτελεῖ τὸ κύριό τῆς ἐπιχείρημα. Προφανῶς ἡ πρόταση πρέπει νὰ θεωρηθῇ παραχωρητική, ἔστω καὶ ἂν ἐξισώνεται σχεδὸν μὲ ἐναντιωματική³⁶.

Ἡ ἀρχαῖζουσα τάση τοῦ Λιβίου δικαιολογεῖ τὴν χρῆση τῆς Ὀριστικῆς σὲ παραχωρητικὴ πρόταση. Ἀλλωστε τὸ ἐπίρρημα *quamvis* εἶναι ἀναφορικὸ - ὁριστολογικὸ (=ὁσονδήποτε).

* * *

Ἦταν τὸ ποίημα 37 (Buecheler) τοῦ Πετρωνίου (:) ἡ πηγὴ γιὰ τὴν *Ἰθάκη* (1910) τοῦ Κ. Π. Καβάφη; Τὸ θέμα ἔχει κατ' ἐπανάληψη ἀπασχολήσει τοὺς μελετητὲς τοῦ Ἀλεξανδρινοῦ ποιητῆ. Θὰ παρουσιάσω ἐδῶ σύντομα τὴν ἱστορία τοῦ συγκεκριμένου θέματος, χωρὶς νὰ ἐπεκταθῶ (ὡς μὴ εἰδικός) στὰ γενικώτερα ἐρωτήματα γιὰ τυχὸν ἐπιδράσεις τοῦ Πετρωνίου ἐπὶ τὸν Κ. Π. Καβάφη ἢ γιὰ τὶς (ἐκτὸς Πετρωνίου) πηγὲς τοῦ Κ. Π. Καβάφη.

Τό θέμα ἔθεσε πρῶτος ὁ Τ. Μαλάνος (1933): «Στὸ δικό του ποίημα ὁ Καβάφης δὲν ἀπομακρύνεται μήτε ἀπὸ τὴν ἰδέα μήτε κι ἀπὸ τὸν τόνο τοῦ Πετρωνίου. Συνεχίζει ὁμοῦ παραστατικώτερα...»³⁷.

Δεύτερος ὁ Φ. Μ. Ποντάνι (1940) ἀπορρίπτει τὴν ἡποψη αὐτῆ: «Κατὰ τὴν γνώμη μου, εἶναι ἀμφίβολο ἂν τὸ ἐκτεταμένο αὐτὸ

36. Βλ. R. Ogilvie, *A Commentary on Livius*, 1-5. Oxford, 1965, 335: "no matter how hostile your mood *en route*,...". Παρόμοια ὁ T. J. Luce, *Livy, The Rise of Rome*, (μτφρ.), Oxford - New York, 1998, 112: "However bitter and disaffected you felt on your way here,...", ὁ Forster (ἐκδ. Loeb τοῦ Λιβίου, τόμ. I, 349) : " no matter how hostile and threatening your spirit when you came,...", ὁ Au. De Sélincourt, *Livy, The Early History of Rome*, Penguin, 1971, 150: " however fierce your hatred and lust of revenge...".

Οἱ Ernout-Thomas, 352-3, θεωροῦν ὅτι ἡ πρόταση εἶναι καθαρὰ ἐναντιωματικὴ (= μολονότι ἦλθες μὲ πολὺ ἐχθρική καὶ ἀπειλητικὴ διάθεση...). Αὐτὸ δέχεται καὶ ὁ W. Weissenborn, *Titi Livi Ab Urbe Condita*, II, Berlin, 1880, 98, στὸ σχόλιό του, ἐνῶ ὁ H. Mueller (στὴν ἀναθεωρημένη ἐκδοσὴ τοῦ ἔργου, Βερολίνο κ.τ.λ. ¹²1965, 105), ἐξοβελίζει τὸ *perveneras*, ὅπως ὁ Novák (βλ. Ogilvie, ὁ.π.). Οἱ J. Bayet - G. Baillet, στὴν σειρὰ Budé, Tite - Live, II, 60, μεταφράζουν: "malgré la haine menaçante qui t' avait poussé jusque là", ἀκολουθώντας προφανῶς τὸν Novák.

37. Τ. Μαλάνος, *Ὁ Καβάφης*, Ἀθήνα, Δίφρος, 1957, 129-30.

καβαφικὸ ποίημα, ποὺ περιέχει μοτίβα ἀνύπαρκτα στὸ λατινικὸ ἀπόσπασμα, ἔχη προέλθει ἀπὸ αὐτοὺς τοὺς ἑξὶ στίχους»³⁸.

Ὁ Ἰ. Μ. Παναγιωτόπουλος (1946) ἀπλῶς ἀναφέρει τὸν Πετρώνιο ὡς μίαν ἀπὸ τὶς πολλὰς πηγὲς τοῦ Κ. Π. Καβάφη³⁹, καὶ ὁ Ε. Παπανοῦτσος (1949) ἐπαναλαμβάνει τὰ γραφόμενα τοῦ Μαλάνου⁴⁰.

Ὁ Στρ. Τσίρκας (1958) μετριάξει τὴν κατηγορηματικότητα τοῦ Μαλάνου καὶ ὑποστηρίζει ὅτι ὁ Καβάφης πῆρε ἀπὸ τὸν Πετρώνιο τὸ προτρεπτικὸ ὕφος καὶ τὴν ἰδέα⁴¹.

Ἡ Μ. Γιουρσενάρ (1958) δέχεται γενικὰ τὴν ἐπίδραση τοῦ Πετρωνίου στὸν Καβάφη, δὲν ἀναφέρεται ὁμως στὴν *Ἰθάκη*, ἀλλὰ σὲ ἄλλο ποίημα τοῦ Ἀλεξανδρινοῦ ποιητῆ, τοὺς «*Δύο νέους*»⁴².

Τὸ 1974 ὁ Γ. Σαββίδης παρουσιάζει τὸ πεζὸ τοῦ Καβάφη «*Τὸ τέλος τοῦ Ὀδυσσεύς*», στὸ ὁποῖο ὁ ποιητὴς μεταφράζει τὸ Canto 26 τῆς δαντικῆς *Κόλασης* καὶ τὸν *Ὀδυσσεά* τοῦ Τέννυσον, τὰ ἀναλύει καὶ ἀφήνει νὰ διαφανῇ ἡ φιλοδοξία του νὰ γράψῃ ἓνα σχετικὸ ποίημα ὁ ἴδιος⁴³. Σχολιάζοντας τὸ κείμενο ποὺ δημοσιεύει ὁ Γ. Σαββίδης εἰρωνεύεται τὴν ἄποψη τοῦ Μαλάνου γιὰ τὴν σχέση Πετρωνίου καὶ *Ἰθάκης*.

Ὁ Β. Κάσσο (1983) ἀρνεῖται καὶ αὐτὸς νὰ δεχθῇ τὴν ἄποψη τοῦ Μαλάνου καὶ ἀναζητεῖ ἄλλου⁴⁴ τὴν πηγὴ τῆς ἐμπνευσης τοῦ Καβάφη γιὰ τὴν *Ἰθάκη*.

Τὸ 1984 ὁ Γ. Σαββίδης δημοσιεύει τὸ ποιητικὸ κείμενο τῆς ἄγνωστης ὥς τότε *Ὀδύσσειας Δευτέρας*. Ἐπιβεβαιώνει ὅτι ὁ Καβάφης ἐμπνεύσθηκε τὸ ποίημα αὐτὸ (τὸ 1894) ἀπὸ τὸν Δάντη καὶ τὸν Τέννυσον⁴⁵.

Τὸ 1997 γράφοντας γιὰ τὸ θέμα αὐτό, ὑποστήριξα ὅτι οἱ τυχόν ὁμοιότητες Πετρωνίου (π. 37) καὶ *Ἰθάκης* δὲν ἀποδεικνύουν ἄμεση ἐπίδραση: Ἡ χρῆση τοῦ β' προσώπου καὶ ὁ προτρεπτικὸς τόνος δὲν

38. F. M. Pontani, *Ἑπτὰ δοκίμια καὶ μελετήματα γιὰ τὸν Καβάφη*. Μτφρ. Ε. Γαργαντούδης. Ἀθήνα, ΜΙΕΤ, 1991, 56.

39. Ἰ. Μ. Παναγιωτόπουλος, *Τὰ πρόσωπα καὶ τὰ κείμενα*. Τόμ. Δ'. Ἀθήνα, Ἀετός, 1946, 140.

40. Ε. Παπανοῦτσος, *Παλαμᾶς - Καβάφης - Σικελιανός*. Ἀθήνα, 1977, 174, σημ. 2.

41. Στρ. Τσίρκας, *Ὁ Καβάφης καὶ ἡ ἐποχή του*. Ἀθήνα, (Κέδρος), 1958, 434.

42. Μ. Yourcenar, *Κριτική Παρουσίαση τοῦ Κωνσταντίνου Καβάφη*. Μτφρ. Γ. Σαββίδης, Ἀθήνα, 1983, 23.

43. Κ. Π. Καβάφη, *Τὸ τέλος τοῦ Ὀδυσσεύς*. Παρουσίαση Γ. Σαββίδη, Γιάννινα, 1974.

44. Β. Κάσσο, *Ἡ «Ἰθάκη» τοῦ Καβάφη καὶ μὴ παράλληλη «Σπίθα»*. ΔΙΑΒΑΖΩ, τ. 23, 1983, 262-5.

45. Γ. Σαββίδης, *Μικρὰ Καβαφικὰ Β'*, Ἀθήνα, 1987, 184 κ.έ.

είναι πράγματα άγνωστα στην παγκόσμια λογοτεχνία (παλαιότερο γνωστό παράδειγμα ή άρχαία ελληνική γνωμική ποίηση), αλλά και οι περιπέτειες του «μεθομηρικού» Όδυσσέα (άπ' όπου και ή «ιδέα» της *Ίθάκης*) ήταν εύρεως γνωστές στον άρχαίο κόσμο⁴⁶. Στον Πετρώνιο, τον Δάντη και τον Τέννyson ο Όδυσσέας αποτελεί τὸ σύμβολο του ανθρώπου της τόλμης και της άρετής.

Τὸ 2001 ὁ Δ. Ράιος επανέρχεται⁴⁷ στὸ θέμα, μεταφράζει γιὰ δεύτερη φορά τὸ λατινικὸ ποίημα (πρῶτος τὸ μετέφρασε ὁ Μαλάνος) καὶ υποστηρίζει ὅτι «ὁ ἴδιος λατίνος μυθιστοριογράφος φαίνεται νὰ ὑπῆρξε, παρὰ τὶς ζωηρὲς ἀντιρροήσεις πολλῶν καβαφολόγων, μία ἀπὸ τὶς πηγές, γιὰ τὴν ιδέα τουλάχιστον, τῆς *Ίθάκης* τοῦ Καβάφη».

Β'

Στὸ τμήμα ποὺ ἀκολουθεῖ θὰ μᾶς ἀπασχολήσουν κάποια χωρία τοῦ *Σατυρικοῦ* τοῦ Πετρώνιου. Καὶ στὴν διδακτορικῇ⁴⁸ μου διατριβῇ, όπου τὸ κείμενο τοῦ Πετρώνιου ἀποτελοῦσε τὸ κέντρο τοῦ ἐνδιαφέροντος, μὲ εἶχαν ἀπασχολήσει οἱ τυχόν ὁμοιότητες μεταξὺ τῆς «ὀμιλούμενης λατινικῆς» τοῦ 1^{ου} αἰ. μ.Χ. (*sermo cotidianus*, *Umgangssprache*) καὶ νεο-ελληνικῶν ἐκφράσεων. Τὸ θέμα αὐτὸ θίγεται στὶς περισσότερες παραγράφους ποὺ ἀκολουθοῦν.

* * *

37.8: quem amat, amat; quem non amat, non amat.

Ἡ φράση δηλώνει ἄνθρωπο ποὺ στὰ συναισθήματά του εἶναι ἀπόλυτος, καὶ - κατὰ τον *Marmorale*⁴⁹ - εἶναι φράση τῆς καθημερινῆς ζωῆς (χαρακτηριστικὸ καὶ τὸ ἀσύνδετο, κατὰ τον *Paratore*⁵⁰), συναντωμένη σὲ κάθε γλώσσα καὶ ἐποχῇ. Ἔτσι ἀλλωστε τὸ ἀντιλαμβάνονται καὶ ὅλοι οἱ μεταφραστές, Ἕλληνες καὶ ξένοι⁵¹. Ὁ Sage⁵² μᾶς ὑπενθυμίζει

46. Ἀ. Ἡ. Σακελλαρίου, "Petronii Arbitri, *Exhortatio ad Ulysses*", *Πρακτικὰ ΣΤ' Πανελληνίου Συμποσίου Λατινικῶν Σπουδῶν* (Ἰωάννινα, 1997), Ἰωάννινα, 1991, 195-201.

47. Δ. Ράιος, «Κ. Π. Καβάφη, *Μελαγχολία* τοῦ Ἰάσονος Κλεάνδρου, ποιητοῦ ἐν *Κοιμαγηνῇ*», Ἰωάννινα, 2001, 24 καὶ σημ. 32.

48. Ἀντ. Ἡ. Σακελλαρίου, *Τὸ Ἀσύνδετον Σχῆμα εἰς τὸ Σατυρικὸν τοῦ Πετρώνιου καὶ ἡ αἰσθητικὴ αὐτοῦ λειτουργία*. Ἀθῆναι, 1980.

49. E. Marmorale, *Petronii Arbitri Cena Trimalchionis*. Firenze ²1961, 32.

50. E. Paratore, *La narrativa latina nell' età di Nerone*. Roma, Edizioni dell' Ateneo, Anno Academico 1960-1, 108.

51. Βλ. γιὰ παράδειγμα Α. Ernout, *Pétrone, Le Satyricon*. Paris ⁴1974, 33: Quand elle aime, elle aime bien; quand elle n'aime pas, elle n' aime pas. M. Heseltine-E. H.

τὴν ὁμοία γνώμη τοῦ Πουβλίλιου Σύρου⁵³: aut amat aut odit mulier, nil est tertium. Ὁ Σύρος δηλαδὴ θεωρεῖ ὅτι ὅλες οἱ γυναῖκες συμπεριφέρονται ἔτσι πάντοτε, ἐνῶ στὸν Πετρώνιο ὁ λόγος εἶναι γιὰ τὴν Φορτουνάτα.

Ἡ φρασεολογία συναντᾶται καὶ σήμερα στὴν Κρήτη. Λέγεται γιὰ ἄνθρωπο ποὺ εἶναι ἔντονα συναισθηματικὸς καὶ κυκλοθυμικός. «Ὅπου ἀγαπάει, ἀγαπάει. Ὅπου δὲν ἀγαπάει, δὲν ἀγαπάει». Ὅμοια εἶναι καὶ ἡ κρητικὴ μαντινάδα (στὴν ὁποία ὁμως ὁ ἄγνωστος ποιητὴς ὁμιλεῖ γιὰ τὰ ἐρωτικά του συναισθήματα):

«Ὅπου ἀγαπῶ, καλὰ ἀγαπῶ, μὰ ἂν τύχη καὶ μισήσω,
μπροστά μου νὰ ῥθῃ νὰ σφαγῇ, βαστῶ νὰ μὴ λυγίσω».

* * *

39.8: genesim.

Ἡ λέξις συναντᾶται στὴν *Ἀνθολογία* (βλ. LSJ, λ. γένεσις, II.2) μὲ τὴν ἀστρολογικὴ ἔννοια τοῦ ὅρου: πρόκειται γιὰ τὴν ἡμέρα τοῦ χρόνου καὶ τὴν ὥρα τῆς γέννησης⁵⁴ τοῦ συγκεκριμένου προσώπου, στοιχεῖα τὰ ὁποῖα ἐπηρεάζουν καὶ καθορίζουν τὸ μέλλον καὶ τὴν τύχη τοῦ ὁμιλοῦντος Τριμαλχίωνα. Οἱ περισσότεροι μεταφραστές προτιμοῦν νὰ ἀποδίδουν τὴν ἐλληνικὴ λέξις μὲ τίς λέξεις ἄστρο ἢ ζῳδίο⁵⁵. Ἡ M. G. Cavalca⁵⁶ προτιμᾷ τὴν περιφραστικὴ ἀπόδοση: *astrorum adfectio*, ὅπως καὶ ἄλλοι μεταφραστές⁵⁷.

* * *

41.9: Trimalchio ad lasanum surrexit.

Warmington (= Warmington, στὸ ἐξῆς), *Petronius*. London, Loeb, 1969, 67: Whom she likes, she likes; whom she dislikes, she dislikes. Μερακλῆς, ad loc.: Ὅποιον ἀγαπάει, τὸν ἀγαπάει. Καὶ ὅποιον δὲν ἀγαπάει, δὲν τὸν ἀγαπάει πραγματικά. S. Ruden, *Petronius, Satyricon*. Indianapolis - Cambridge, 2000, 26: she likes you, great; she doesn't like you, ouch!

52. E. Sage, *Petronius, The Satyricon*. New York and London, 1929, 155.

53. II. Σύρου, *Γνώμαι*. Μτφρ. Κ. Παναγιωτάκης, Ἀθήνα, στιγμῇ, 1998, 40-1, 186.

54. Βλ. *Σενέκα Ἀποκολοκύνθωσις*, ὁπ. π., 49.

55. Βλ. γιὰ παράδειγμα P. Grimal, *Pétrone, Le Satyricon*. Paris, Gallimard, 1972, 54: mon signe de naissance. W. Sedgwick, *The Cena Trimalchionis of Petronius*. Oxford, 1939, 99: the sign of my birth. Ἄ. Βαγενάς, ad loc.: τὸ ζῳδιό μου. Marmorale, 41: costellazione della mia nascita.

56. M. G. Cavalca, *I Grecismi nel Satyricon di Petronio*. Bologna, Pàtron, 2001, 91, ὅπου καὶ παραπομπὲς σὲ ὁμοία χωρία.

57. Warmington, 79: to go to the pot. L. Tailhade (Fr. Desbordes), *Pétrone Satyricon*. Paris, Flammarion, 1981, 103: à la garde-robe.

Καὶ αὐτὴ ἡ λέξις εἶναι ἐλληνική, καὶ ἀπαντᾷ τὸ πρῶτον (στὸν πληθυντικὸ ἀριθμὸ, τὰ λάσανα) στοὺς συγγραφεῖς τῆς Ἀρχαίας Κωμωδίας (βλ. LSJ, λ. λάσανα). Δηλώνει «τὸ πρὸς ἀποπάτησιν σκεῦος», καὶ συνεκδοχικὰ καὶ τὸ μέρος ὅπου ὑπάρχει τὸ «εὐοσμον» (κατὰ τὸν ἐπιτυχή κερκυραϊκὸν εὐφημισμὸ) αὐτὸ ἀγγεῖο. Περισσότερα βλ. στὸν Ἰω. Ταῖφάκον⁵⁸.

Ἡ λέξις αὐτὴ ἐδήλωνε στὰ ἑλληνικὰ⁵⁹ καὶ τὴν σχάρα ἐπάνω στὴν ὁποία τοποθετοῦσαν τὸ μαγειρικὸ σκεῦος. Ὑπάρχουν καὶ οἱ μεταφράζοντες τὴν λέξιν lasanum ὡς «σκεῦος μεταφορᾶς τῆς τροφῆς», ἀπόδοση ποὺ ἀποδοκίμαζει ὁ Paratore⁶⁰, καὶ μεταφράζει ἀνάλογα καὶ τὴν λέξιν καὶ στὸν Ὁράτιο (Serm.I.VI, 108-9): sequuntur/ te pueri lasanum portantes (lasanum= vaso da notte, pitale).

* * *

42,7: antiquus amor cancer est.

Ἡ λέξις cancer στοὺς λατίνους δήλωνε τὸ γνωστὸ ζῶο καὶ τὴν ἐπάρατη ἀσθένεια⁶¹. Ἡ ἀντίστοιχη ἐλληνικὴ λέξις δήλωνε καὶ τὸ ζῶο, ἀλλὰ καὶ τὴν ὅποια ἐπίμονη καὶ διαβρωτικὴ ἀσθένεια (ἐσωτερικὴ συνήθως, ὅπως εἶναι τὸ ἔλκος καὶ ἡ «ἐπάρατος νόσος»)⁶².

Οἱ περισσότεροι τῶν μεταφραστῶν μεταφράζουν cancer = καρκίνος ἢ ἔλκος⁶³. Οἱ Marmorale καὶ Warmington ἐπιμένουν στὴν μνεία τοῦ ζώου καὶ προσπαθοῦν ἀπὸ ἐκεῖ νὰ δικαιολογήσουν τὴν παρομοίωση. Ὁ πρῶτος μνημονεύει τὸν Πλίνιο, ἐνῶ ὁ δεῦτερος τονίζει τὸ πόσο σφιγτὰ δαγκώνει ὁ κάβουρας, ἔτσι καὶ ὁ ἔρωτας κυριεύει τὸ θῆμα του. Τὴν ἐρμηνεία αὐτὴ προτιμᾷ καὶ ὁ Friedlaender⁶⁴. Οἱ Ἑλληνες μεταφραστὲς ἀκολουθοῦν τὴν ἴδια γραμμὴ: καρκίνος (Μερακλῆς), σὰν καρκίνος (Βαγενᾶς), σὰν κακὴ πληγὴ (Ἀλεξάνδρου).

58. Ἰω. Ταῖφάκος, *Πετρώνιος καὶ Κοραῆς* Ἀθήνα, 111-3.

59. Βλ. LSJ, λ. λάσανα, α.

60. Paratore, 121.

61. Ὁ Marmorale, 51, παραπέμποντας στὸν Πλίνιο ἀναφέρει τὴν παράδοση γιὰ τὴν μεταμόρφωση τοῦ νεκροῦ καβουριοῦ σὲ σκορπιό. Τὴν σωματικὴ ἀδυναμία δηλώνει μὲ τὴν λέξιν καὶ ὁ Ὁβίδιος (*Met.* II.825: utque malum late solet immedicabile cancer / serpere).

62. Βλ. Ἰππ. Ἀφ. 6.38.1: ὅπόσοισι κρυπτοὶ καρκίνοι γίνονται, μὴ θεραπεύειν βέλτιον. Βλ. ἐπίσης στὸν Ἱπποκράτη τὴν λέξιν *καρκίνωμα* π.χ. *Περὶ ἐπιδ.* 7.1.116.1: καρκίνωμα ἐγένετο περὶ τὸ στήθος.

63. Βλ. π.χ. Tailhade, 104, W. Arrowsmith, *Petronius. The Satyricon*, (μτφρ.), Univ. of Michigan, 1964 (1960), 51.

64. L. Friedlaender, *Petronii Cena trimalchionis*, Leipzig, ²1906, 253, Marmorale, 51, Warmington, 81.

Ἡ φράση τοῦ ἀπελεύθερου Σελεύκου εἶναι παροιμιακή⁶⁵. Πιστεύω ὅτι ἡ ἐπιτυχεστέρα μετάφραση θὰ ἦταν: ἡ παλιὰ ἀγάπη εἶναι σαράκι. *Σαράκι* εἶναι τὸ σκουλήκι ποὺ φθείρει τὸ ξύλο⁶⁶, καὶ μὲ τὴν λέξη αὐτὴ ὁ λαὸς χαρακτηρίζει τὴν παλιὰ λύπη ποὺ ἐξακολουθεῖ νὰ ζῇ στὴν μνήμη καὶ στὸ ὑποσυνείδητο καὶ νὰ φθείρῃ τὸν ἄνθρωπο. Ἡ φράση τοῦ ἀπελεύθερου μοῦ θυμίζει τὴν κρητικὴ μαντινάδα:

Κάθε παλιὰ ἀνάμνηση μὲ μιὰ καινούρια σβήνει,

Μὰ μέσ στα φύλλα τῆς καρδιάς μιὰ σκοτεινάδα ἀφήνει.

* * *

58,7: Athana tibi irata sit curabo.

Ὁ Heinsius διόρθωσε τὸ Sathana τοῦ μόνου χφ. Ἡ σὲ Athana, Ἀθάνα, δωρικὸ τύπο τοῦ ὀνόματος Ἀθηνᾶ. Τὴν διόρθωση καὶ ἐρμηνεῖα του δέχθηκαν ὅλοι⁶⁷ οἱ ἐκδότες καὶ μεταφραστές. Προφανῶς ὁ ἀπελεύθερος Ἐρμέως προσερχόταν ἀπὸ ἄλλοτε δωρικὴ ἀποικία. Ὁ Tailhade⁶⁸ πρότεινε ἄλλη διόρθωση παράλληλα: sagana, λέξη ποὺ δηλώνει μάγισσα / φαρμακεύτρια / προφήτισσα. Ἡ πρόταση δὲν φαίνεται ἀπίθανη, δεδομένου ὅτι φαρμακεύτριες καὶ ὅμοια ὑποκείμενα δὲν ἦταν ἄγνωστα στὴν αυτοκρατορικὴ Ρώμη (π.χ. Canidia ἐπὶ Αὐγούστου, Locusta ἐπὶ Νέρωνος).

* * *

61,7: benemoria

Τὸ χφ. Ἡ ἔχει τὴν γραφὴ bene moriar, ποὺ δὲν δίνει νόημα συμβατὸ μὲ τὰ συμφραζόμενα. Ὁ Hadrianides (1669) διόρθωσε τὴν φράση σὲ bene morata, διόρθωση ποὺ θεωρήθηκε νοηματικὰ πετυχημένη. Ἄλλ' ὅταν ὁ Orelli (1836) πρότεινε τὴν γρ. benemoria, ἓνα ἐπίθετο σχηματισμένο κατὰ τὰ ἐλληνικὰ σύνθετα (μὲ α' συνθετικὸ τὸ ἄκλιτο εὔ⁶⁹), ἡ

65. Otto, λ. amor, 2, Ἀποστόλιος, 7.3 (*Paroem. Graeci* II.293): ἔλκος ἔχω τὸν ἐρωτα, Λουκρήτ. 4.1064 κ.έ. (βλ. W. Waters, *Petronius Cena Trimalchionis*, Boston, 1924 (1902), ad loc.). Τὸ ἴδιο λέει καὶ ὁ Γκαίτε στὸν *Bérgo*.

66. Γ. Μπαμπινιώτης, *Λεξικό τῆς ΝΕ Γλώσσας*, Ἀθήνα, 1998, λ. *σαράκι*. βλ. Καὶ στὸν Κάτουλλο, 76, 26: Taetrum hunc deponere morbum = ἀπ' τὸ σιχαμερὸ σαράκι νὰ γλυτώσω (μτφρ. Α. Τρομάρα, *Κάτουλλος*, Ὁ Νεωτερικὸς Ποιητὴς τῆς Ρώμης, Θεσσαλονίκη, University studio Press, 2001, 209).

67. βλ. π.χ. Ἀλεξάνδρου, ad loc.: τὴν ὁργὴ τῆς Ἀθηνᾶς, J. Sullivan, *The Satyricon of Petronius*, ἐκδ. Penguin, 1965, 70: Athena's course, Ernout, 56: la colère d' Athana.

68. Tailhade, 126.

69. βλ. W. Heraeus, *Kleine Schriften*, Heidelberg 1937, 104 κ.έ., καὶ F. Buecheler, «Uxor benemorientissima», *RhM* 62 (1907), 640, γιὰ τὸν ἐτυμολογικὸ σχηματισμὸ καὶ τὴν συχνότητα τῆς λέξης. βλ. ἐπίσης τὸ κριτικὸ «ὑπόμνημα στὴν ἐκδ. τοῦ K. Mueller.

διόρθωση έγινε γενικά αποδεκτή. Τὸ ἐπίθετο αὐτὸ θεωρεῖται ὅτι ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὴν γενικὴ ἢ ἀφαιρετικὴ τῆς ιδιότητος: *bonorum morum / bonis moribus*. Ἡ λέξις *benemoria* συναντᾶται συχνὰ σὲ ταφικὰ μνημεῖα, καὶ μάλιστα ἐπὶ γυναικῶν (Buecheler).

Οἱ ἐρμηνευτὲς συμφωνοῦν ὅτι ὁ ὁμιλητὴς ἀναφέρεται στὸν χαρὰ-κτῆρα⁷⁰ καὶ τὶς ἠθικὰς ἀρετὰς⁷¹ τῆς Μέλισσας. Οἱ Μερακλῆς, Tailhade καὶ Sage⁷² τονίζουν στὴν μετάφραση τὴν καλὴ διάθεση τῆς γυναίκας αὐτῆς, ποὺ ἔχει πλευρὰ καὶ ἠθικὴ καὶ συναισθηματικὴ: ὁ καλοήθης ἄνθρωπος εἶναι συνήθως καὶ εὐδιάθετος καὶ προσιτὸς στοὺς ἄλλους. Οἱ Warmington καὶ Sullivan⁷³ προτιμοῦν νὰ μιλήσουν γιὰ «φύση» (*beautiful nature* ὁ πρῶτος, *nice nature* ὁ δεύτερος). Ἡ ἀπόδοση αὐτὴ μᾶς ὁδηγεῖ στὴν δική μας λέξις: *φυσικό*. Ἡ Μέλισσα ἦταν γυναίκα «μὲ καλὸ φυσικό», δηλ. καὶ καλὸ ψυχὴ καὶ καλὸ καρδιᾶ.

* * *

29,3: *Minervae ducente Romam intrabat*.

Μὲ βάση τὰ κριτικὰ ὑπομνήματα τοῦ χωρίου τούτου διαβάζομε:

(χφ. H): *Romam intrabat*

(ἐκδ. pt): *tenia intrabat*⁷⁴

(χφ. L): *tema vitabat* (στὸ περιθώριο διορθωμένο: *citabat*).

Τὴν γραφὴ τοῦ χφ. Η ἀκολουθοῦν οἱ πλείστοι ἐκδόσεις καὶ μεταφράσεις, προφανῶς, γιατί μαρτυρεῖται ἀπὸ τὸ πληρέστερο χφ. Καὶ δὲν δημιουργεῖ ἀσάφεια. Ὁ Friedlaender⁷⁵ μάλιστα δικαιολογεῖ τὴν ἀναφορὰ τῆς Ρώμης μὲ τὸ ὅτι ἐκεῖ ὁ Πομπήιος ἀγόρασε τὸν δοῦλο του Τριμαλχίωνα. Ἀλλ' ὁ Marmorale⁷⁶ ὑποστηρίζει ὅτι δὲν χρειαζόταν ὁ Πομπήιος νὰ μεταβῇ στὴν Ρώμη, γιὰ νὰ ἀγοράσῃ δοῦλο,μποροῦσε νὰ τὸν ἀγοράσῃ καὶ στὴν (προφανῶς μεγάλη) ἐλληνικὴ πόλη, στὴν ὁποία ἐξελίσσεται τὸ Γεῦμα ἢ στὸ κοντινότερο σκλαβοπάζαρο. Καὶ ὑποστηρίζει ὅτι ἴσως ἐδῶ ἀναφερόταν τὸ ὄνομα τῆς πόλης *Atella*, κοντὰ στὴν *Graeca urbs*, ἀλλ' ὁ γραφέας τοῦ κώδικα H, ἀπὸ ἄγνοια τοῦ ὀνόματος, τὸ ἀντικατέστησε μὲ τὸ *Romam*. Στὴν ἴδια γραμμὴ κινεῖ-

70. Π.χ. Arrowsmith, Marmorale, ad loc.

71. Ἀλεξάνδρου, ad loc.: ἠθικὰ χαρίσματα, Βαγενᾶς, ad loc.: προτερήματα, Ernout, ad loc.: *qualités morales*. Βλ. ἐπίσης Perrochat, Maiuri, Ruden, ad loc.

72. Μερακλῆς, ad loc.: καλὴ καρδιά, Tailhade, 130: *sa bonne humeur*, Sage, ad loc.: of a good disposition.

73. Warmington, 135, Sullivan, 73.

74. Βλ. W. Richardson, *Reading and Variant in Petronius*. University of Toronto, 1993, 54, 60. Προκύπτει γιὰ τὶς ἐκδόσεις τῶν Pithoeus καὶ Tornaesius.

75. Friedlaender, 216.

76. Marmorale, 9.

μενος ὁ Studer εἶχε ἤδη εἰκάσει (1839): *coloniam*⁷⁷. Ἀλλ' ὁ Friedlaender ἀποδοκιμάζει τὴν διόρθωση. Καὶ ἡ Ruden⁷⁸ προτιμᾷ τὸ γενικόλογο: *was entering the city*.

Ὁ F. Jacobs, σὲ χφ. τοῦ 1793, παρασυρόμενος ἀπὸ τὸ χφ. L, προτείνει τὴν διόρθωση: *Minervaque dictante thema citabat*, ποῦ δὲν δημοσιεύθηκε. Ποιὸ ὅμως ἦταν τὸ *thema*⁷⁹ τοῦ Τριμαλχίονα;

Οἱ Pithoeus καὶ Tornaesius, ὅπως εἶδαμε, ἐκδίδουν τὸ χωρίο: *tenia intrabat*. Τὴν ἀμφισβητούμενη λέξις *tenia* ὁ Κοραῆς σὲ χφ. του διορθώνει σὲ *moenia*, καὶ τὴν ἴδια διόρθωση δέχεται ὁ R. Herzog κατὰ τὸν Marbach⁸⁰.

Ὁ Marmorale⁸¹ τὴν ἀπορρίπτει, διότι εἶναι δύσκολο νὰ δεχθοῦμε ὅτι ὁ γραφέας τοῦ χφ. δὲν τὴν ἀναγνώρισε σωστὰ στὸ χφ.-πρότυπο τῆς ἀντιγραφῆς του.

Ἡ πόλη Ρώμη ἀναφέρεται τρεῖς φορὲς σὲ ἄλλα χωρία τοῦ ἔργου (70.3, 71.12, 76.4), δὲν φαίνεται ὅμως νὰ ἔχη ὁ Τριμαλχίων κάποια ἰδιαίτερη σχέση μαζὶ της: Ἐχει ὁ Τριμαλχίων ἐμπορικὲς δοσοληψίες μὲ τὴν Ρώμη, ἀλλὰ δὲν θέλησε νὰ ἀναλάβῃ ἐκεῖ ἀξιώματα.

Ἡ γραφὴ *tenia* θὰ μπορούσε ἴσως νὰ ἀποτελῇ παραφθορὰ τοῦ *Athenas*: ἡ ἀναφορὰ τῆς Ἀθηνᾶς (*Minerva*) καὶ ἡ προσπάθεια τοῦ Τριμαλχίονα νὰ φαίνεται μορφωμένος, σὲ ἀντίθεση πρὸς τοὺς συνδαιτυμόνες του, μὲ τὴν ἐπίδειξη γνώσεων ποῦ μαρτυροῦν τὴν ἡμιμάθειά του, τὸ γεγονός ὅτι ἡ Ἀθήνα τῶν ἡμερῶν ἐκείνων ἐξακολουθοῦσε νὰ ἀποτελῇ σπουδαῖο πνευματικὸ κέντρο (Β' Σοφιστικὴ) καὶ προκαλοῦσε ὅποιον ὀρεγόταν μόρφωση καὶ καλλιέργεια νὰ τὴν ἐπισκεφθῇ, ὅλα αὐτὰ μπορούν νὰ δικαιολογήσουν τὴν ἀναφορὰ τῶν Ἀθηνῶν στὶς τοιχογραφίες τοῦ Τριμαλχίονα. Τὸ πρόβλημα παραμένει παλαιογραφικόν, πρέπει δηλ. νὰ δικαιολογηθῇ ἡ παραφθορὰ: *Athenas > tenia > tema*.

77. P. Corbett, *More Petroniana*, CP 62 (1967), 260.

78. Ruden, 20.

79. Ταῖφάκος, 150.

80. Ταῖφάκος, 131, A. Marbach, *Wortbildung, Wortwahl, und Wortbedeutung als Mittel der Charakterzeichnung bei Petron*. Giessen, 1931, 127.

81. Ὁπ. π., 9.